
**BADIIY MATNDA SHOH TASVIRINI YORITISHDA KO'CHIM VA
UNING TURLARINING ROLI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11364617>

Karimov Abduvali Jo`rayevich

*Termiz davlat universiteti magistratura bo`limi o`zbek tili yo`nalishi 2-bosqich
talabasi
kabduvali102@gmail.com*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada metafora hodisasi orqali shoh ruhiyati lingvistik tahlil qilingan, metafora ko'chimining ma'no turlari o'rganilgan hamda roman yuzasidan tahlili bayon etilgan.

Kalit so'zlar

tasviriy vositalar, ko'chim, o'z ma'no, belgi, semema.

Kirish. Tilshunoslik fanida metafora hodisasi - tilshunoslikdagi mavjud iboralarni qayta ko'rib chiqish jarayonida yangi ma'nolarni yaratish jarayoni sifatida ham, tayyor metaforik ma'no sifatida ham ko'rib chiqilgan. Bu mavzu bo'yicha keng ko'lamli adabiyotlar mavjud. Metaforani o'rganish bo'yicha ishlar bugungi kungacha davom etmoqda va u haqida bir qancha ilmiy maqolalar ham yaratilgan. Tilshunoslikda metaforani o'rganadigan turli yo'nalishlar ko'rib chiqiladi.

Metafora (gr. metaphora - ko'chirish) - nutq mexanizmi, biror leksema denotatining tashqi, zohiriy o'xshashligi asosida boshqa ma'noni ifodalash uchun ishlatilishi. Metaforik ma'no hosil bo'lishi uchun quyidagidan biri sabab bo'ladi:

bir so'z boshqa so'zga nisbatan so'zlovchining ifoda maqsadiga ko'proq mos va muvofiq bo'ladi va shuning uchun birinchisi o'rnida ikkinchisi qo'llaniladi;

biror denotatning ifodalovchisi bo'lmaydi va ma'lum bir so'z boshqa denotatni ham ifodalash uchun qo'llanadi. Demak, birinchi holda ko'chirilayotgan so'z denotatning ikkinchi atamasi bo'lsa, ikkinchi holda birinchi atamasidir. Masalan, (quyi) so'zi anglatadigan ma'noni (etak) so'zi qulayroq va to'laroq ifodalaganligi bois tog'ning quyi tomoniga nisbatan (etak) so'zi ishlatilgan. O'zbek tilida dengizdagi o'ziga xos jo'g'rofiy o'rinning nomi bo'lmaganligi bois (qo'ltiq) so'zi unga nisbatan ham qo'llanadi. Metafora hodisasi asosan, ot turkurni doirasida, qisman fe'lda uchraydi: Qush uchdi. Samolyot uchdi qurilmalarining ikkinchisida (uchmoq) fe'li ifodalagan harakat qushning havodagi qanotlarini silkitib qilgan parvozigga o'xshaydi. Shu boisdan (uchmoq) fe'li ifodalagan keyingi ma'no

rmetaforik ma'no. Metafora hosila ma'no hosil qilishning keng tarqalgan usuli sifatida badiiy uslubning, nutqning eng rnuhim vositasidan hisoblanadi. Metaforik hosila ma'no nutqda juda ko'p uchraydi. Ammo ularning lisoniylashgani – sememaga aylangani nisbatan kam qo'llaniladi.

Yozuvchi badiiy asar tilini ko'chma ma'noli so'zlar bilan boyitib tilshunoslikda ko'chim hodisalari ayniqsa, metaforalarning vazifasi asar tili ta'sirchanligini oshirib kelgan. Har bir ijodkor yozilayotgan asarda badiiy jozibani berish uchun, allabatta, ko'chim va uning turlaridan foydalanadi. Badiiy asrni his-hayojonga yo'g'irish uchun so'z salohiyatiga tayanadi. So'z esa shakl- shamoyili, rang bo'yog'i bilan o'z ohangini ko'rsatadi. Bu o'rinda badiiy matnda ko'chim hodisalari so'zga asilyatidan ko'ra o'zga bir ma'no yuklaydi va so'z yangi libos kiyib shaxs ruhiyatiga singiydi. Ko'chimlar, ya'ni so'zlarning ko'chma ma'noda ishlatilishi, badiiy asarlarda juda keng qo'llaniladi. Ayniqsa, metafora badiiy matn tilini jozibador qiladigan hodisa chunki hayot o'zi cheksiz metaforalar to'plamidir. Har bir odam, har bir kulgu, har bir yosh barchasi o'z tarixiy kinoyasini yashirincha olib yuradi, bizga esa ana shu kinoyalar orqali yangi olamlarni kashf qilish imkoniyatini taklif qiladi. Shuning uchun yozuvchilar metaforani qo'llashda tinimsiz yangilik yaratishda davom etadilar, chunki metafora tili tuganmas ilhom manbayidir.

Ko'chim hodisasi–bu tilimizdagi va mazmunli jarayonlardan biridir. Bu jarayon so'zlarning bir ma'nodan boshqa ma'noga o'tishini anglatadi, va nafaqat lug'oviy balki majoziy ma'nolarni ham qamrab oladi. Tilda ko'chimning sodir bo'lishi, tilning boy va sermazmun tus olishi uchun juda muhimdir.

Tasavvur qiling, Mirzo Ulug'bek chuqur botgan o'ychan ko'zlarida savol alomati jilva qildi shohning tasvirini ijodkor shunday beradi. Chuqur botish birikmasi bilan ko'chim qo'llangan . Shunday qilib bir tushunchani ifodalashda, uning eng mashhur, eng tanish xususiyatini boshqa tushuncha bilan qiyoslash orqali yangi bir ifodaviy ma'nosi hosil bo'ladi.

Yana bir misol oladigan bo'lsak tarixda hukmdorlarga nisbatan “arslon”, “burgut” so'zi ko'p hollarda “qo'rqinchli kuch” tushunchasini ifodalash uchun ishlatiladi. Biroq bu yerda ham aynan ko'chim hodisasi yuz beradi: qadimgi davrdan bu jonzoqlar nomi qo'rqinchlilik, shidatlilik, yengilmaslik ramzi sifatida qo'llaniladi. Agar biz burgut deb shohga tarif bersak salbiylik bo'yog'i, arslon desak ijobiylik bo'yog'i shaklida ma'no ko'chish yuz beradi. Aslida hayvonga xos xususiyatning nima uchun oddiy dehqonga, cho'ponga yoki baliqchiga qo'llanilmay shohlarga va shahzodalarga nisbatan qo'llanilishida ham farqlilik bor. Bizga asarlarda dehqon obrazini bechora mehnatkash chumoli obrazi orqali ramziy bo'yoq beradi. Albatta, bechora dehqonni arslondek deb tariflamaydi, chunki unda arslondek kuch-quvvat yo'q bechora faqat kun o'tkazish uchun arang ovqatlanadi.

Biz ko'chim hodisalarining qo'llanilishida ma'lum bir tabaqalilikni ham ko'ramiz chunki hukmdorga berilgan ta'rif bilan savdogarga berilgan tarifda tabaqalilik bor. Sunday qilib, ko'chim jarayoni tilimizni doim yangilaydi, undagi ifodaviy imkoniyatlarni kengaytiradi va nutqimizni boyitadi. Bu jarayon ijodkor tili bilan tilimizning yana jonlanishini, yangilanishini tasvirlaydi hamda tilimizning hayotbaxsh manbai ekanligini isbotlaydi. Ko'chimlar tilimizning mavjudligini eng jozibali va ifodali qiladi, shuning uchun adabiy va ma'rifat sohalarida bu juda qimmatli hodisadir.

Mirzo Ulug'bek yoqut ko'zli oltin uzuk taqilgan o'rta barmog'i bilan naqshinkor xontaxtani chertganacha yana sukutga toldi. Uning o'siq qoshlari bir-biriga tutashib, o'rtasida chuqur chiziq paydo bo'ldi. Ali Qushchi unga tasalli berish o'rniga alamli qalbini battar tig'laganini sezib o'ng'aysizlanib tomoq qirdi. (Ulug'bek xazinsi.14-bet. Odil Yoqubov)

Ushbu matnda ko'chim hodisasini tahlil qilamiz. Uning o'siq qoshlari bir-biriga tutashib, o'rtasida chuqur chiziq paydo bo'ldi. bu jumlada metaforik hodisa mavjud bo'lib, bu jumla adabiyotda va kundalik nutqda ham ishlatilishi mumkin. Harfma-harf tahlil qilinganda, bu ibora yuzaki ma'noda qaralsa, biron bir yuzada aniq bir chiziqning paydo bo'lishini anglatadi; ammo majoziy ma'noda bu chuqur chiziq", odatda munosabatlarda, guruhdayoki tuzumda yuzaga kelgan katta bo'linish yoki farqlikni bildiradi. Masalan, ikki do'st o'rtasida katta bir janjal ro'y berganda, "chuqur chiziq paydo bo'ldi" deyilsa, bu holat ular o'rtasida paydo bo'lgan katta farqlarni yoki psixologik masofani anglatadi. Bu chiziq, birdaniga o'zaro ishonchni yoki totuvlikni buzishi mumkin. Badiiy matnda esa bu chuqur chiziq Ulug'bek Mirzoning hayot darg'alarida ne-ne tashvishlarni ko'rganidan dalolat beradi

Shu tariqa, "chuqur chiziq paydo bo'ldi" iborasi, konkretchiziqdan ko'ra, ko'pincha ikki kuch, g'oya yoki inson o'rtasidagi katta farqlarniyoki ajralishni, majoziy ma'noda ifodalaydigan metafora sifatida ishlatiladi.

Chuqur chiziq paydo bo'ldi bu jumlaning tahlili quyidagicha: "chuqur" so'zi sifat bo'lib, chiziqning qandayligini tavsiflaydi. Bu yerda "chuqur" so'zi chiziqlikning xususiyatini bildiradi, ya'ni u qanchalik teran ekanligi haqida ma'lumot beradi. Chiziq so'zi bu yerda ot ya'ni gapning asaiy qismidir. Bu gapda ko'rsatilayotgan asosiy predmetni bildiradi. Bu birikma jumlaning egasidir va predikat qismidir.

Xulosa: Bu tahlil bizga matnda shaxs ruhiyatini ochib berishda ko'chimning muhim rol o'ynayotganini ko'rsatadi. Metafora orqali yozuvchi o'quvchilar yoki tinglovchilarga Ulug'bekning ichki dunyosini yanada chuqurroq va kengroq darajada his qilish imkonini yaratadi, his-tuyg'ulari va ruhiy holati o'rtasidagi o'zgarishlarni ta'sirli ro'yxat bilan ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Odil Yoqubov “Ulug’bek xazinası” romani.
2. Umurqulov B. Badiiy adabiyotda so’z. T. 1993.
3. Gaipov S. Metafora emotsional – ekspressiv munosabat ifodalash vositasi sifatida. 4- son, O’TA., T. 1974
4. Yuldashyev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi. – T., 2009.
5. Mirtajiev M. O’zbek tili polisemiya – T. 1974.